

650

Het houten beeld van Erasmus dat diende als boegspriet van het schip „Liefde” dat in 1600 Japan bereikte.

Erasmus is niet van Rotterdam (en niet voor alle tijden)

Luc Devoldere

*werd geboren in 1956 te Kortrijk.
Studeerde oude talen en filosofie aan
de KU Leuven. Gafles in het mid-
delbaar onderwijs en werkt sinds
1996 als adjunct-hoofdacteur bij de
Stichting Ons Erfdeel. Schrijft kritie-
ken en essays voor de „Standaard der
Letteren” en „Streven” en publiceert
de „Grand Hotel Italia. Een reis in
de geest” (1994). In 2002 verschijnen
„De verloren Weg. Van Canterbury
naar Rome” en „Wachtend op de
barbaren. Essays”.
Adres: Stichting Ons Erfdeel,
Murissonstraat 260, B-8930 Rekkem.*

Kan men een meesterwerk bedenken op een paardenrug? Erasmus bedacht de *Lof der Zotheid* in de Alpen, op zijn terugreis uit Italië in 1509. Het boek zelf werd in enkele weken geschreven in het stimulerende milieu van Thomas More's gezin in Londen, zonder de hulp van Erasmus' bibliotheek die toen nog niet was gearriveerd.

Op zijn heenreis had hij op een andere paardenrug in dezelfde Alpen zijn meest geslaagde gedicht over de ongemakken van de ouderdom gemaakt. Erasmus was toen nog geen veertig, maar noemde zich oud, en de tijd drong om zijn leven aan Christus te wijden. Hij nam afscheid in het vers van beuzelarijen, grappen en grollen en „de kleuren en bloemen van de godin Overreding die de gemoederen meesleurt.”

Direct over de bergen haalde hij in Turijn zijn doctorss-bul in de theologie. In Bologna maakte hij de triomfantelijke intrede mee van paus Julius II. Drie jaar bleef hij met gemengde gevoelens in Italië. Evenveel jaren incubatietijd voor zijn *Lof*. Het land beantwoordde niet aan zijn hooggespannen verwachtingen. Te veel oorlogszucht, een kerk met te veel macht, pracht en praal, en Italiaanse humanisten die hooghartig neerkeken op de „barbaren” uit het noorden, terwijl Erasmus nu zeker wist dat zijn kennis van Latijn en Grieks niet onderdeed voor die van hen, integendeel zelfs. Erasmus had over de Alpen geen oog voor de Romeinse en nieuwe bouwkunst en beeldhouwkunst. Ook schilderkunst bleef hem vreemd. Deze volbloed humanist was geen man van de Renaissance. Hij zag alleen boeken. Gelukkig was er de drukker Aldus Manutius geweest in Venetië, die zijn goudmijn van kennis over de klassieke Oudheid, de *Adagia*, uitgaf.

En dan zit hij weer op een paardenrug. Hij weet nu zeker dat de kerk een hervorming nodig heeft, en dat paus Julius II nooit in de hemel komt. Nu

Studie van de handen
van Erasmus
door Hans Holbein de Jongere,
1523, Louvre.

borrelt geen gedicht in hem op, maar juist weer beuzelarijen, *nugae*: de godin Overreding fluistert hem een *declamatio* in. De declamatie is een vaste oefening in de retorische opleiding. Die van Erasmus behoort tot het *genus demonstrativum*, de gelegenheds- of ceremoniële retorica. Het genre is gebruikelijk op feesten, herdenkingen en begrafenissen, waar men meestal een *laudatio* (lofzang) verwacht. Maar ook de *vituperatio* (schimprede) behoort tot het genre. De *declamatio* is een retorische krachttoer voor virtuozen. Van stad tot stad rondtrekkende sofisten hielden in de Oudheid al van die pronkredes, voor een enthousiast en genietend publiek, terwijl ze vol bravoure de lof van de vlieg of de kaalhoofdigheid zongen. Bij Erasmus betreedt *Stultitia*, Vrouwe Zotheid, de kansel om de lof te zingen van de Zotheid. *Stultitiae Laus* betekent immers zowel de Lof, uitgesproken *door* de Zotheid (onderwerpsgenitief) als de Lof *op* de Zotheid (voorwerpsgenitief) zelf. Erasmus slaat zo twee vliegen in één klap: hij houdt een *laudatio* en *vituperatio* tegelijk, en door ze in de mond te leggen van de Zotheid zelf – en daarbij dus als auteur buiten schot te blijven – maakt hij ze fundamenteel dubbelzinnig en ongrijpbaar. Eigenlijk hanteert Erasmus in het werk twee opvattingen over Zotheid naast en door elkaar: er is de vermeende wijsheid die wordt gehegeld en ontmaskerd als ware dwaasheid, en er is de heilzame dwaasheid die wordt geprezen als noodzakelijk ingrediënt van het bestaan, en meer nog: als de enige, ware wijsheid. De declamatie eindigt overigens met een bevlogen

ode aan de mystieke extase, een vorm van verdwazing die een voorafschaduw-
 wing is van de hemelse zaligheid en die slechts weggelegd is voor weinig chris-
 tenen. Volgens Paulus had God de wijsheid van de wereld tot dwaasheid
 gemaakt, en was de verkondiging van de gekruisigde Christus een dwaasheid
 (*Mooria*) voor de heidenen (1 Corinthiërs 1, 18-25). Maar *Stultitia* zou *Stulti-*
tia niet zijn, als ze zich op het allerlaatste moment niet weer onttrok aan elke
 eenduidige interpretatie: „Ik zie dat u nog een epiloog van mij verwacht,
 maar u bent wel flink gek als u denkt dat ik mij nog iets herinner van de hoop
 onzin die ik over u heb uitgestort. Van het oude spreekwoord „Il faut haïr le
 buveur qui se souvient” maak ik „l’auditeur qui tout retient”. Daarom zeg ik
 u vaarwel, doorluchtige ingewijden in de Mysteriecultus van de Dwaasheid:
 applaudissee, leef en drink erop los. *Fin. Fine. The End.*” (1)

En dan daalt ze de kansel af, terwijl ze de toehoorders, en ons lezers, achter-
 terlaat, met de beate, open mond die Holbein de Jonge meegaf aan zijn teke-
 ning in de kantlijn van het Bazelse exemplaar van 1515. Ongrijpbaar zolang
 ze spreekt, zindert haar wervelende woorddans na. Tot de betovering wordt
 verbroken.

Het mag nu al duidelijk zijn: Erasmus’ in Italië opgedane verontwaardig-
 ging heeft in de retorische traditie een unieke vorm gevonden, met een lange
 geschiedenis, magistraal naar de eigen hand gezet, tot nut en vooral vermaak
 gemaakt van erudiete geesten. Het werk is een staalkaart van intertekstuali-
 teit (de verzamelde kennis van de *Adagia* komt dansend terug), of *imitatio*
 (nabootsing naar vorm en inhoud van de modellen) en *aemulatio* (wedijver
 met die modellen), zoals voorgeschreven in de antieke literatuur. Het onbe-
 doelde, therapeutische effect van het schrijven was welkom. Ik vermoed dat
 hij zelf geschrokken is van de heftige reacties op dit boek, dat hij als divertimen-
 to moet hebben gezien. Hij begon zich uit te putten in verontschuldigen
 voor dit gelegenheidswerkje, en zou hogelijk verveeld zijn als hij wist
 dat ongeveer het enige wat vandaag de dag stevast met hem geassocieerd
 wordt, dit boek is.

Vrijblijvend

Het unieke en onnavolgbare van Erasmus’ *Lof* kan het best verduidelijkt wor-
 den door dit werk te vergelijken met twee andere boeken die in 2001 versche-
 nen.

In het kader van Rotterdam Culturele Hoofdstad 2001 en een nieuwe
 vertaling van de *Lof* vroeg uitgever Athenaeum aan Arnon Grunberg (1971)
 een eigentijdse *Lof der Zotheid* te schrijven. Grunberg presenteren als een
 eigentijdse Erasmus, en zijn boek, *De Mensheid zij geprezen. Lof der Zotheid*
2001, als een alternatieve *Lof*, was een verkeerd idee.

Een boek op verzoek. Zo ontstaan tegenwoordig wel meer boeken. Vaak

Allochtone leerlingen van het Erasmiaans Gymnasium in Rotterdam voor het beeld van Erasmus - Foto Bert Nienhuis.

ontbreekt dan de innerlijke noodzaak, de eenmalige aandrang – de paardenrug - waaruit iets ontstaat.

Grunberg vroeg bedenktijd voor hij inging op het verzoek. Hij herinnerde zich Erasmus van het gymnasium als een wat saaie man, maar had de *Lof* niet gelezen. Toen hij het enkele keren gedaan had, bevond hij het boek beter dan gedacht. Helaas is hij dan bezweken voor de verzoeking. Hij vond een vertelperspectief in een advocaat die de door het slijk gehaalde mens(heid) verdedigt voor een rechtbank tegen „azijnpissers”, „halfbakken intellectuelen”, „verwarde filosofen” en „geperverteerde romanschrijvers”. Grunberg wil een loflied zingen op de mens, want „geen beest is zo belasterd als de mens.” Hij is slecht, maar kan er niets aan doen. De mens heeft immers geen vrije wil. Hij is een marionet in de handen van de Grote Poppenspeler. We zijn in de buurt van de fameuze polemiek tussen Erasmus en Luther over de vrije wil, maar meer dan in de buurt blijven, is het niet. Genot is leidraad en enig doel van ons bestaan. Het is al allemaal gezegd en getoond door de cynicus Diogenes. Oorlog is „een frisse wind”: „Net als de voorjaars schoonmaak ruimt het lekker op.” Dat doet weer denken aan Marinetti’s „sola igiene del

mondo'', oorlog als de unieke hygiëne voor de wereld, ook al weer honderd jaar geleden. Haat en wreedheid zijn de kracht van de mens. Het tolt allemaal voorbij bij Grunberg, maar het raakt nergens. Het blijft eindimensionaal.

Grunbergs boek lijdt aan gebrek aan inzet. Het is vrijblijvend, gratis. Het wil choqueren, en prijst o.a. necrofilie aan als de meest ethische vorm van seks, maar het valt in een leegte: als er geen censuur of taboes meer zijn, trapt men letterlijk open deuren in, waarachter zich niets meer bevindt. „Erasmus schippert geregeld. Dat hoef ik niet te doen. Ik kan hardop zeggen wat ik denk. Anders dan Erasmus loop ik ook niet het risico na publicatie te worden terechtgesteld'', zei Grunberg in een interview. (2) Dat laatste is overdreven, maar voor de rest keren de woorden van de schrijver zich tegen hemzelf. Omdat hij inderdaad niets hoeft te vrezen, klinkt zijn hardop zeggen hol. Er is geen tegenstander meer.

Deze declamatie ontbeert de slapstick, het verfrissende absurdisme van Grunbergs romans. Het is nauwelijks komisch, en al helemaal niet pijnlijk. We zijn ver van het meedogend schaden van de menselijke soort, waarin de schrijver zo sterk is. Natuurlijk zijn er fraaie zinnen te lezen, verrassende vergelijkingen en pittige formuleringen: „Het humanisme is zo failliet als een steenkolenmijn in voormalig Oost-Duitsland.'' Maar veel dichters bij Erasmus komen we niet. Grunberg zit niet op zijn golflengte.

Grunberg las uit zijn boekje voor in aanwezigheid van koningin Beatrix bij de plechtige opening van Rotterdam Culturele hoofdstad 2001. Repressieve tolerantie noemde men dat vroeger.

Het andere boek dat ongewild de confrontatie aangaat met de *Lofis Morosofie, Dwaze wijzen en wijze dwazen in Nederland en Vlaanderen* van Matthijs van Boxsel. Sinds 1980 houdt deze auteur zich met domheid bezig. Dat moet resulteren in een - overigens onbereikbare en onmogelijke - *Encyclopedie van de domheid*, waarvan dit jaar dus het tweede deel verscheen: *Morosofie*. Morosofen zijn *domgeren*, denkers met theorieën die zo absurd zijn dat ze in hun originaliteit, hun monomanie, consequentie en coherentie (*There is system in their madness*) literaire kwaliteit krijgen. Dit project illustreert indirect hoe het Grote Emancipatieverhaal van de Verlichting uitverteld is: het licht van de wetenschap dient bij Van Boxsel niet meer om de duisternis van het obscurantisme te overwinnen. Wijsheid en Domheid kunnen in deze postmoderne tijden broederlijk naast elkaar leven. Voortaan wordt de domheid geregistreerd, gearchiveerd in hard cover met leeslint, maar niet meer bestreden. Een Nederlandse kwaliteitskrant roept op om de auteur een leerstoel aan te bieden, en de studie van de Domheid in academische curricula op te nemen. Natuurlijk is het project ironisch, al was het maar omdat Van Boxsel zijn eigen boek opneemt in de catalogus van morosofen. Maar het is - weer - vrijblijvende ironie. De domheid stelt Van Boxsel in staat onverwachte kennis,

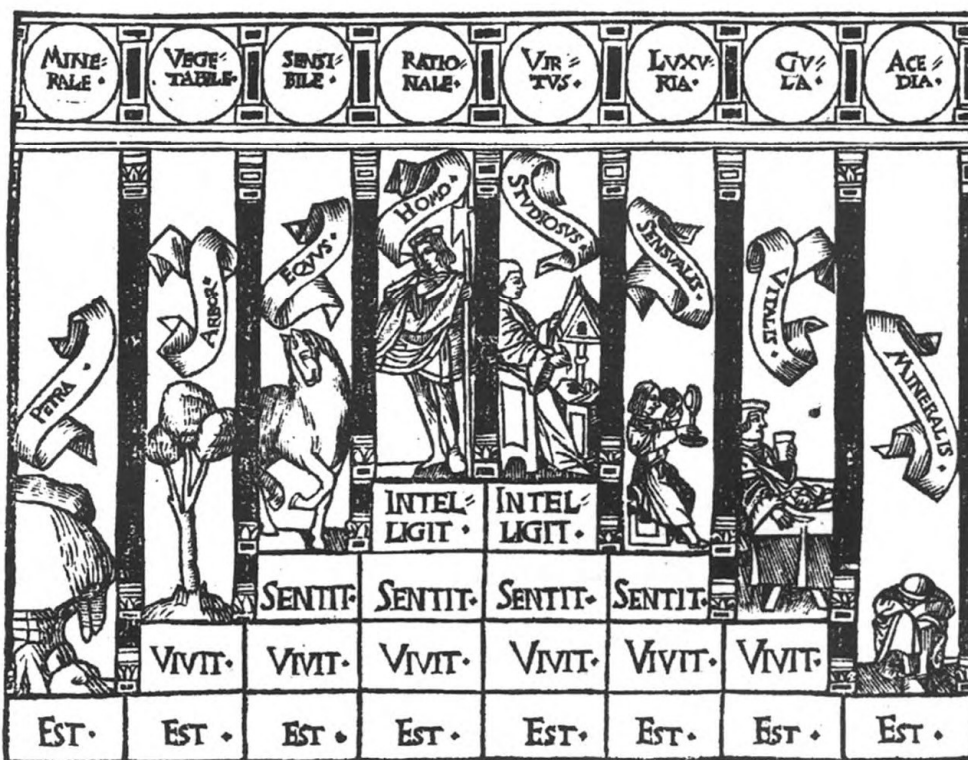
nutteloze eruditie te vergaren en daaraan plezier te beleven. Als hij dat plezier kan overdragen op zijn lezers, is hij naar eigen zeggen in zijn opzet geslaagd.

Roterodamus?

Nu Rotterdam in 2001 zijn beroemde telg Erasmus overal heeft opgevoerd, kunnen we niet om de Maasstad heen.

Is Rotterdam de stad van Erasmus? Hij werd er toevallig geboren, in de jaren '60 van de vijftiende eeuw, toen de stad nog een groot vissersdorp was met één kerk en één pastoor, en als peuter al was hij er voor altijd weg. Om onnaspeurbare redenen noemde hij zich later *Roterodamus*, na het minder elegante *Rotterdamensis* te hebben uitgeprobeerd. Op een Rotterdamse markt aan de Blaak waar alle vruchten en rassen van de wereld door elkaar wriemelden, zag ik op een dak zijn woorden „Heel de aarde is mijn vaderland” staan. Misschien nam deze wereldburger - hoewel Europeaan een juistere term is - juist daarom deze stad in zijn naam op: een mens wordt nu eenmaal ergens geboren, en de wereld mocht weten dat hij uit het bescheiden Rotterdam kwam. Het maakte zijn opgang juist groter. De noordelijke Nederlanden waren toen boers en vroom gebied. Men dronk en braste er te veel, vond Erasmus. De Bataven waren bot, meer rechtschapen dan geleerd. Op het einde van zijn leven verzuchtte hij, toen hij begreep dat hij in Bazel zou sterven: „Was Brabant maar dichterbij!” En daar moet hij Leuven of Anderlecht mee bedoeld hebben, waar hij de zomer van 1521 doorbracht, voor hij de Zuidelijke Nederlanden verliet. Hij vond er rust in wat toen nog platteland was. Het huis met tuin staat er nog, en je kunt er, naast een indrukwekkende collectie Erasmusdrukken, een massa portretten en een drieluik van Jeroen Bosch, de humanist zelf vinden. In de tuin heeft de kunstenaar Marie-Jo Lafontaine in plassen water Latijnse zinnen van Erasmus laten drijven.

Tegenwoordig is het vroegere vissersdorp Rotterdam de meest internationale stad van Nederland. Er staat een standbeeld van Erasmus, bladerend in een boek: het oudste (1620) en lang het enige standbeeld van een burger in Nederland, dat sinds de Beeldenstorm zo huiverig stond tegenover afbeeldingen. Een adjectief, *Roterodamus*, en een beeld. Daarmee moet deze stad het doen, ook al is hier van alles naar de grote humanist genoemd: een universiteit, een metrostation, een brug en nog wel wat. Neem nu die brug. Trots trilt ze over de Maas tussen de stad en Kop van Zuid, waar ze uitmondt op het torengedouw van Renzo Piano. Ik liep er 's nachts over en zag de groene knoppen op Piano's glazen gevel oplichten tot een maansikkel, die concurreerde met het model aan de hemel. De leegte van de stad met het uitgehakte hart werd even opgeheven door weidsheid, de desolaatheid opgetild tot abstracte schoonheid. Maar Erasmus had, zoals gezegd, geen affiniteit met architectuur.

Het diagram van Charles de Bouelles.

„Erasmus? Die schrijft alleen maar”

In een diagram van de Franse humanist Charles de Bouelles uit het begin van de zestiende eeuw over de plaats van de mens in de wereld, figureert de luiheid of traagheid, *accidia*, als laagste bestaansniveau: dat van de steen. De mens die op dit niveau staat komt niet eens aan *leven* toe (als een plant), *voelen* (als een dier), laat staan *begrijpen* (als een mens): hij *bestaat* alleen, als een zuiver mineraal wezen, een steen. In het diagram wordt hij afgebeeld als een zittende, ineengekrompen figuur die het hoofd in de schoot legt.

Het dubbelzinnige van het diagram ligt in het feit dat de volmaakte mens, de *homo studiosus*, zeg maar de „intellectueel”, ook een zittende figuur is. Aan een lessenaar gezeten, met de veder in de aanslag: lezer, kopiist en scholiast, over- en naschrijver en commentator. De icoon van deze klassieke „intellectueel” is de schrijvende Erasmus zoals Holbein hem heeft geschilderd. „Le geste essentiel de toute son existence”, zei Alphonse Roersch. Een eeuw na Erasmus zou Pascal schrijven dat al het ongeluk voor de mens voortvloeit uit het feit dat hij niet onbeweeglijk in één kamer kan blijven zitten.

Europa heeft altijd de spanning gekend tussen de voorstanders van het contemplatieve leven (*vita contemplativa*) en de verdedigers van de *vita activa*. De contemplatief heeft zich o.a. verschanst in kloosters en later, universiteiten. Hij staat letterlijk en figuurlijk aan de kant, in de marge, maar weet zich de betere. Het blijft zijn revanche.

Het portret van Erasmus, in een Spaanse druk, onherkenbaar gemaakt onder invloed van de inquisitie. Rechts is met de hand „Sancho Panza” bijgeschreven

Erasmus verschanste zich niet in klooster of universiteit, maar in een... drukkerij. Daar lag zijn buitenlijn met de wereld. Hij was een van de eerste publicisten die de drukpers als wapen gebruikten en daaraan hun bekendheid dankten. Die bekendheid werkte als een boemerang, want in de werkelijke wereld vroeg men hem om duidelijke keuzes, en die kon hij niet geven. „Tantum scribit”, klonk het ontgoocheld en misprijzend van protestantse zijde: hij schrijft alleen maar. Erasmus was gemaakt om eindeloos drukproeven te corrigeren en aan te vullen, niet om plakkatens aan kerkdeuren te spijkeren, of zich tegen een keizer te keren. In het Antwerpse Museum Plantin-Moretus zie je hem zo zitten bij de drukpers, ook al hangt er aan de muur een Index van verboden boeken, gedrukt door Plantijn, waarin zijn *Moria* (= *Lof*) en *Colloquia* figureren. Maar dat was al in de tijd van de Contrareformatie.

Huizinga's palinodie

Johan Huizinga (1872-1945) heeft een ambivalente verhouding gehad met zijn grote landgenoot. Hij bewondert het personage maar heeft weinig sympathie voor de man met de „kleine” kanten. „Hij heeft zijn werk gedaan, en zal niet weer tot de wereld gaan spreken”, klinkt het laconiek in de biografie van 1924. De vergelijking met de andere groten van de zestiende eeuw valt nadelig uit voor de humanist: „Erasmus schijnt bij wijlen de man, die niet sterk genoeg was voor zijn tijd. In die forsche zestiende eeuw is de eiken kracht van Luther noodig, de stalen scherpte van Calvijn, de gloed van Loyola, niet de fluweelen zachtheid van Erasmus.” Erasmus is te delicaat voor Huizinga, te weinig heroïsch. Voelde Loyola zijn devotie niet verkillen, heet

het, bij het lezen van Erasmus' *Enchiridion militis christiani*, Handboek voor de christelijke strijder?

Twaalf jaar later, in 1936, stelt Huizinga zijn Erasmusbeeld enigszins bij. In zijn rede op het Erasmus-congres bij de viering van het vierhonderdste sterfjaar, „Erasmus' maatstaf der dwaasheid” (*Verzamelde Werken* VI, pp. 220-234), heet het dat de tijden veranderd zijn: ze verachten vrede, gematigdheid en tolerantie, en daarom is Erasmus, de Erasmiaanse, onheroïsche geest actueler dan ooit, want noodzakelijk als remedie. De tijd had de herinnering aan Erasmus nodig, omdat ze zachtmoedigheid en verfijning nodig had.

In de derde, herziene druk van zijn biografie, in datzelfde jaar verschenen, had Huizinga bij het bovenvermelde citaat, van iemand die zijn werk gedaan had en niet meer tot de wereld ging spreken, de voetnoot geplaatst: „Zo scheen het in 1924, toen deze woorden geschreven werden. De wereld zou echter blijken, al leest zij Erasmus' geschriften even weinig als te voren, de toespraak van zijn geest opnieuw en dringend te behoeven.”

In zijn cultuurkritische studie *In de schaduw van morgen* (1935) had Huizinga intussen zijn kritiek op het „hemd-en-hand-heroïsme” van de jaren '30 ontwikkeld. Alhoewel hij op de lijn bleef van de „eiken kracht”, de „stalen scherpte”, de „gloed”, het „waarachtig heroïsche” zag hij nu in dat die doorgeschoten waren. „Louter als calmans” zou „een toediening van enkele Erasmus-druppels” geen kwaad kunnen, heet het (*VW*, VI, p. 222). De formulering verwondert en toont aan dat Huizinga dubbelzinnig blijft staan tegenover Erasmus: zijn zachtzinnigheid mag dan opnieuw nodig zijn, zijn „placiede verstandelijkheid” blijft hem onbehaaglijk stemmen.

Huizinga blijft trouw aan zijn bewondering voor de *Lof*, de meesterproef van de schrijver en denker. Het anti-intellectualisme van de *Lof* is volgens hem van een heel andere soort dan dat van de jaren '30: het blijft in deze wereld, het omhelst het leven, maar het wijst naar een (hogere, spirituele) sfeer „waarin het intellectualisme en zijn tegendeel zullen zijn opgelost”. Het was een precair evenwicht dat Huizinga wellicht zelf nastreefde. Het anti-intellectualisme van de *Lof* heft zichzelf op terwijl „De cultus des levens”, zoals een hoofdstuk heet in de *Schaduw*, in de jaren '30 blind voortraasde en „De verzaking van het kennisideaal” (een ander hoofdstuk) op zijn bezeten rit meenam.

Icoon

„U bent beroemd. Voor zover een geleerde vijfhonderd jaar na zijn dood nog steeds beroemd kan zijn. Maar niemand is meer jaloers op u.” Voor een keer zag Grunberg het goed, in een brief die hij aan Erasmus schreef. (3)

Juist nu Athenaeum met de vertaling van zijn werk is begonnen, moet de

vraag worden gesteld of onze tijd de herinnering aan Erasmus nodig heeft, zoals Huizinga in de jaren '30 beweerde.

Ik vrees van niet.

Meer dan een icoon van tolerantie en beschaving is Erasmus niet meer, inzetbaar in *city* (en *country*) *marketing*, een leeg containerbegrip, waarin je alles wat positief is kwijt kunt. Het gaat natuurlijk niet om het belang van deze waarden zelf, maar om het simpele feit dat ze gemeengoed zijn geworden, en niet meer specifiek van Erasmus alleen zijn.

In zijn tijd was hij vooral een icoon van elegant en helder taalgebruik, van latiniteit en geleerdheid. Een beschaafd mens was in zijn ogen geletterd, zich lavend aan de Griekse en Romeinse auteurs leerde hij spreken en schrijven zoals het hoorde. Zijn radicale keuze voor het Latijn heeft hem uiteindelijk buiten spel gezet. Hij spreekt niet meer tot ons, omdat weinigen hem nog verstaan, laat staan thuis zijn in de wereld, waarin zijn geest geleefd heeft: die van de Oudheid en de *bonae litterae* („de schone letteren”), gekerstend door het christelijk geloof met de *sacrae litterae* (bijbel en kerkvaders). Tegen de abstruse taal en logica van de Middeleeuwen wilden de humanisten terug naar het heldere Latijn en de retorische codes van de Oudheid. Aan de bronnen was het zuivere water te drinken. Het waren eerst en vooral filologen in de volledige betekenis van het woord: behoeders en minnaars van het foutloze, heldere, sierlijke en gepaste woord. Het heldere denken volgde in één adem.

In die zin beschouwde Erasmus hoogstwaarschijnlijk zijn *Adagia* en zijn kritische teksteditie van het Griekse Nieuwe Testament als zijn belangrijkste werk. De *Adagia*, een schatkamer aan spreekwoorden, weetjes, citaten, mini-essays enz., was het sleutelboek van de zestiende eeuw omdat het de klassieke Oudheid actueel maakte en de klassieke wijsheid ter beschikking stelde. De teksteditie uit 1516 was de eerste publicatie in druk van het Nieuwe Testament. Erasmus geloofde dat een filologisch betrouwbare lectuur van de bijbel het levende Woord zuiverder en krachtiger zou laten klinken. Zijn teksteditie hield stand tot in de negentiende eeuw.

En neem nu die *Colloquia*, met de *Lof*, het werk dat het best de tijd getrotseerd heeft. Het was van een eenvoudig schoolboekje met Latijnse dialogen tussen scholieren uitgegroeid tot een omvangrijk werk van dialogen over allerlei onderwerpen vol wijsgerige bedenkingen, maatschappijkritiek, zeg maar gevarieerde essays en columns. Toch vrees ik dat Huizinga gelijk heeft als hij beweert dat de kracht van het werk in het feit lag dat het in het Latijn geschreven was: „Want vertaald doen zij het niet meer. De pit gaat er uit, het worden ouderwetsche, soms alledaagsche, soms te geleerde hekelingen. Vertaalde Erasmus is geen Erasmus meer. Hij schreef niet alleen Latijn, hij leefde in het Latijn. Een belangrijk deel van het genot, dat de *Colloquia* nog kun-

nen geven, zit in het proeven van de Latijnsche woorden en zinnen in hun bouw en beteekenis, in de prikkelende verrassing, dat dit alles zich in het Latijn zoo smakelijk laat zeggen.” (4) Als dat in 1936 zo was, en dan nog voor Huizinga, wat is het dan voor ons?

En dan die tolerantie. Erasmus probeerde tolerant te zijn op religieus vlak, maar zijn tolerantie werd juist op de proef gesteld door een scheuring binnen de katholieke kerk, waaraan hij trouw wou blijven, ondanks al zijn kritiek. „Vrede en eensgezindheid is het wezen van onze godsdienst. Ze blijven maar in stand als we zo weinig mogelijk definiëren en vastleggen, en in veel zaken iedereen zijn vrij oordeel laten”, heet het in een brief uit 1523. Drie jaar later censureerde de theologische faculteit van Parijs deze passage. Een eeuw later zouden Grotius en de regenten nochtans deze Erasmus volgen: voor hen waren „tolerantie” en „accommodatie” belangrijker dan „definitie” en „decisie”. (5) Erasmus mocht zijn standbeeld hebben, maar er zou voortaan meer naar het beeld gewezen worden dan naar zijn boeken.

Zo krijgt tolerantie haar inhoud altijd van de omgeving, de context. En die is nu radicaal anders dan in het begin van de zestiende eeuw. Tolerantie is een dagelijkse hypothese: ze bestaat pas als ze werkt. Ze werkte niet in 1539, drie jaar na Erasmus' dood, toen men een Wederdoperse vrouw aan de Rotterdamse Schie bij de Delftse poort in het openbaar verdrong. Ze werkte evenmin in de zeventiende eeuw, toen in dezelfde stad een „sodomiet” hetzelfde lot was beschoren. Ze werkte ook niet toen in het najaar 2000 de opera *Aïjsja* in Rotterdam werd afgeblazen, nadat de acteurs, de componist en de muzikanten zich hadden teruggetrokken. Het project, in een regie van Gerrit Timmers moest een van de belangrijkste evenementen worden van Rotterdam Culturele Hoofdstad 2001. Sinds een aantal jaren probeert Timmers, regisseur bij het Onafhankelijk Toneel (Rotterdam), voorstellingen te maken met en voor de Marokkaanse gemeenschap. Het libretto was van de hand van de Algerijns-Franse schrijfster Assia Djebar. Dit was gebaseerd op haar eigen roman, die het leven van een aantal vrouwen uit de omgeving van Mohammed opriep, o.a. zijn dochter Fatima en zijn jongste vrouw Aïjsja. In het libretto verschoof Aïjsja naar het centrum. Schrijfster en regisseur waren het erover eens dat de profeet zelf niet op het toneel zou verschijnen. Uiteindelijk leed het project schipbreuk tijdens de repetities, niet omdat er een onjuist, belasterend beeld van Aïjsja op toneel zou worden gezet, maar omdat er überhaupt een afbeelding van haar gemaakt werd, die te zien zou zijn. Het is jammer dat dit juist Timmers moest overkomen, die als geen ander bruggen slaat naar de Marokkaanse gemeenschap. Maar misschien was dit een brug te ver. Erwin Jans merkt op, in een artikel, gewijd aan de zaak in *Etcetera*, dat het niet aan ons is om aan de anderen een gezicht of een stem te geven. „Dat zou betekenen dat wij hen beter kennen dan zij zichzelf, dat wij hen de

weg naar hun eigen identiteit (hun'gezicht') kunnen tonen, alsof hun zelfbepaling in onze handen ligt. Dat is uiteindelijk het tegenovergestelde van nieuwsgierigheid (sc. naar de andere, LD).'' (6)

Hoe combineer je vrijheid van meningsuiting en artistieke vrijheid met respect voor de mening van de andere? Het is duidelijk dat je met Erasmus' tolerantie niet ver komt in dit dilemma. Hij was een man van zijn tijd, en niet voor alle tijden.

Voetnoten:

(1) Mijn vertaling. Ter vergelijking geef ik hier de vertaling van Harm-Jan van Dam: „Ik merk dat u een peroratie verwacht, maar als u denkt dat ik me nog iets herinner van wat ik gezegd heb, van heel die woordenbrij die ik eruit heb gegooid, bent u wel erg dwaas. Vroeger zeiden ze *ik heb de pest aan een drinker met een geheugen* en nu zeg ik *ik heb de pest aan een publiek met een geheugen*. Dus roemruchte priesters van Zotheid, Vaarwel, Applaudissee, Leef naar uw zin, Neem nu flink in.

EINDE''

De vertaler heeft de vele Griekse passages uit het origineel in zijn versie gecursiveerd. Ik heb voor een Franse vertaling gekozen van de Griekse citaten, om het vervreemdend effect te behouden dat het „chique'' Grieks in het origineel heeft tegenover het Latijn.

(2) *Vrij Nederland*, 28 april 2001.

(3) Athenaeum gaf de brief uit ter gelegenheid van de jaarwisseling 2000-2001 voor de vrienden van de uitgeverij, samen met uittreksels uit de brief van Erasmus aan Maarten van Dorp, geschreven in mei 1515. In de brief verdedigt Erasmus zijn *Lof*, alhoewel hij beweert haast te betreuren haar te hebben gepubliceerd.

(4) In *De schrijver der Colloquia* in het Erasmus-nummer van *De Gids*, juli, 1936 (VW, VI, p. 246).

(5) Zie J. TRAPMAN, *Het land van Erasmus*, Balans, 1999, p. 31 en 154

(6) ERWIN JANS, *Gezocht: Aisja, mosl., vr.*, verschenen in *Etcetera*, jaargang 19, nr. 77, juni 2001, pp. 45-48. Ik baseer me in deze passage over *Aisja* op dit artikel.

Selectieve Bibliografie:

ERASMUS, *Lof der Zotheid*, vertaald door Harm-Jan van Dam, Athenaeum, 2001.

ERASMUS, *Gesprekken, Colloquia, deel I* (van Verzameld werk), vertaald door Jeanine De Landtsheer, Athenaeum, 2001.

ERASMUS, *Etiquette*, Athenaeum, 2001 (een boekje met gedragsregels en aanwijzingen voor goede omgangsvormen bij jongens).

ERASMUS, *Het boek tegen de barbarij*, Sun, 2001 (een pleidooi voor de studie van de klassieke letteren).

ARNON GRUNBERG, *De Mensheid zij geprezen*, Athenaeum, 2001.

MATTHIJS VAN BOXSEL, *Morosofie. Dwaze wijzen en wijze dwazen in Nederland en Vlaanderen*, Querido, 2001.

BARBER VAN DE POL, *Lieve Erasmus. Verkeren met een denker*, Athenaeum, 2001.

GERRIT KOMRIJ, *Vreemde melodieën, een operalibretto* (over de ontmoeting tussen Erasmus en de Portugees Damião de Góis), De Bezige Bij, 2001.

DESIDERIUS ERASMUS, *Een portret in brieven*, Boom, 2001.

JOHAN HUIZINGA, *Erasmus*, Ad. Donker, Rotterdam, 2001.

In zeven delen zal tussen 2001 en 2004 een grote selectie uit het *Verzameld werk* van ERASMUS verschijnen in Nederlandse vertaling bij Athenaeum: deel 1: *Gesprekken* (verschenen: zie boven); deel 2: *Lof en Blaam*; deel 3: *Opvoeding*; deel 4: *Spreekwoorden & Anecdotes*; deel 5: *Brieven*; deel 6: *Polemieken*; deel 7: *Religie*.